

УДК 378.1:34

DOI: 10.32342/2522-4115-2020-1-19-41

З.Є. ШУМЕЙКО,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і гуманітарних дисциплін
Академії державної пенітенціарної служби (м. Чернігів)*

УПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

Проаналізовано особливості впровадження технології розвитку критичного мислення у професійну підготовку фахівців Державної кримінально-виконавчої служби. Обґрунтовано актуальність дослідження відповідно до вимог державних документів, що визначають тенденції реформування освітньої галузі на сучасному етапі, а також запитів суспільства.

Описано історію формування технології розвитку критичного мислення, визначено ознаки критичного мислення, охарактеризовано основні етапи формування критичного мислення (актуалізація, осмислення та рефлексія). Автор визначає основні організаційно-педагогічні умови розвитку критичного мислення в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців: створення в групі особливої атмосфери, яка спонукатиме студентів вільно висловлювати свою думку, захищати обрану позицію або відмовитися від неї; використання різних типів запитань, які допоможуть сформувати вміння адекватно реагувати на різні ситуації в навчальній та професійній діяльності; здійснення комплексного впливу із застосуванням різних методичних засобів.

У контексті реалізації третьої умови охарактеризовано особливості розвитку критичного мислення студентів у межах аудиторної та позааудиторної роботи в контексті курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», визначено форми (проблемні лекції, лекції-візуалізації, лекції із заздалегідь запланованими помилками, дебати, круглі столи та прес-конференції), методи та прийоми організації освітнього процесу, які будуть ефективно впливати на формування досліджуваного явища. Автор пропонує приклади індивідуальних та колективних завдань для самостійної роботи студентів (аналіз статей з мовно-історичної тематики на основі анкети, розробка проекту сторінки чи групи з мовних проблем у соціальних мережах), обґрунтовано вплив цих завдань на розвиток критичного мислення майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Ключові слова: критичне мислення, студенти, Державна кримінально-виконавча служба, професійна підготовка, метод, форма навчання.

Проанализированы особенности внедрения технологии развития критического мышления в профессиональную подготовку специалистов Государственной уголовно-исполнительной службы. Обоснована актуальность исследования в соответствии с требованиями государственных документов, определяющих тенденции реформирования образования на современном этапе, а также запросами общества.

Описана история формирования технологии развития критического мышления, определены признаки критического мышления, охарактеризованы основные этапы формирования критического мышления (актуализация, осмысление и рефлексия). Автор определяет основные организационно-педагогические условия развития критического мышления в процессе профессиональной подготовки будущих специалистов: создание в группе особой атмосферы, которая будет побуждать студентов свободно выражать свое мнение, защищать выбранную позицию или отказываться от нее; использование различных типов вопросов, которые помогут сформировать умение адекватно реагировать на различные ситуации в учебной и профессиональной деятельности; осуществление комплексного воздействия с применением различных методических средств.

В контексте реализации третьего условия охарактеризованы особенности развития критического мышления студентов в рамках аудиторной и внеаудиторной работы в контексте курса «Украинский язык по профессиональному направлению», определены формы (проблемные лекции, лекции-визуализации, лекции с заранее запланированными ошибками, дебаты, круглые столы и пресс-конференции), методы и приемы организации учебного процесса, которые будут эффективно влиять на формирование изучаемого явления. Автор предлагает примеры индивидуальных и коллективных заданий для самостоятельной работы студентов (анализ статей по культурно-исторической тематике на основе анкеты, разработка проекта страницы или группы языковых проблем в социальных сетях), обосновано влияние этих задач на развитие критического мышления будущих специалистов Государственной уголовно-исполнительной службы.

Ключевые слова: критическое мышление, студенты, Государственная уголовно-исполнительная служба, профессиональная подготовка, метод, форма обучения.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими завданнями. Упродовж попереднього десятиліття сформованість навичок критичного мислення стала одним з основних показників якості середньої і вищої освіти в багатьох країнах світу. Варто зазначити, що сам термін «критичне мислення», досить неоднозначно сприймався в системі освіти України: в епітеті «критичний» убачали негативне значення, а отже, «критичне ставлення» ототожнювали з «негативним ставленням», тобто таким, що містить зауваження, критику або несприйняття. На сучасному етапі розвиток критичного мислення визнано важливим напрямом як наукових досліджень, так і в цілому державної політики в галузі освіти, що зафіксовано в низці законодавчих і нормативно-правових актів, зокрема в Законах України «Про освіту» і «Про вищу освіту», Концепції «Нова українська школа» тощо.

Особливого значення формування цього феномена набуває в професійній підготовці майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби, які, з огляду на свої службові обов'язки, мають адекватно реагувати на життєві й професійні ситуації, мати здатність робити певні висновки й узагальнення на основі аналізу різноманітних чинників, проводити паралелі між різними суспільними явищами і процесами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, виокремлення невирішених її частин. Загалом проблема розвитку критичного мислення перебувала в центрі уваги багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників, як-от: Дж. Андерсон, М. Векслер, Н. Поспелов, Р. Стернберг, О. Тягло, Д. Халперн, а також методистів: К. Баханов, В. Мисан, О. Пометун, С. Терно тощо. Особливості професійної підготовки загалом і формування професійних компетентностей працівників правоохоронних органів і Державної кримінально-виконавчої служби висвітлено в працях Н. Артикуци, Б. Олешко, Ю. Прадіда, О. Прохоренко-Дученко, А. Токарської, О. Третьак, Л. Чулінди.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні важливим і не до кінця вирішеним залишається питання добору форм і методів навчання, що забезпечували б розвиток критичного мислення студентів – майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Мета дослідження – проаналізувати особливості впровадження технології розвитку критичного мислення в професійну підготовку фахівців Державної кримінально-виконавчої служби. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання низки завдань, зокрема: 1) охарактеризувати процес виникнення технології критичного мислення; 2) визначити особливості критичного мислення; 3) запропонувати систему оптимальних методів і прийомів для розвитку критичного мислення майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поняття «критичне мислення» вживають у педагогічному дискурсі вже понад 50 років, зокрема в 1956 р. американський науковець Б. Блум розробив таксономію пізнавальних здібностей і вперше ввів поняття «критичне мислення» як мислення вищого рівня [6]. Проте аж до 70-х років ХХ ст. зазначений термін не набув необхідного оформлення, він застосовувався переважно у сфері неформальної логіки. У результаті тривалих дискусій і експериментів поняття «критичне мислення» набуло належного визнання й поширення в освіті Австралії, США, Канади, Великобританії, Сінгапуру.

Водночас варто зазначити, що це поняття багатогранне, і спеціалісти різних наукових галузей сприймають його по-різному й пропонують різні визначення. У філософському контексті критичне мислення – це вміння логічно мислити та аргументувати свою думку. У психології критичне мислення – це мислення, що характеризується глибиною, послідовністю, самостійністю, гнучкістю, швидкістю, стратегічністю [5].

Найбільш повне і зрозуміле визначення цього феномена запропонував дослідник Д. Клустер [3], який визначив такі ознаки критичного мислення:

1. Критичне мислення – мислення самостійне. Ніхто не може думати за особистість. Мислення стає критичним лише тоді, коли має індивідуальний характер.

2. Критичне мислення починається з формулювання проблеми, бо її розв'язання стимулює людину мислити критично. Початок розв'язання проблеми – це збір інформації, оскільки розмірковувати «на порожньому місці» фактично неможливо.

3. Закінчення процесу критичного мислення – це прийняття рішення, яке дозволить оптимально розв'язати поставлену проблему.

4. Критичне мислення характеризується чіткою аргументованістю. Людина, що мислить критично, має усвідомлювати, що часто одна і та ж проблема може мати декілька варіантів розв'язань, тому вона має підкріпити прийняте нею рішення вагомими, переконливими аргументами, які б доводили, що її рішення є найкращим, оптимальним.

5. Критичне мислення – це мислення соціальне. Людина живе в соціумі. Тому доводити свою позицію людина має у спілкуванні. У результаті дискусії людина утверджується у своїй позиції або змінює її [3].

Проаналізувавши різні погляди на визначення поняття «критичне мислення», можемо зробити узагальнення: критичне мислення – це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати, самостійно знайти, опрацювати і проаналізувати інформацію, логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію, окрім того, воно передбачає здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблем, бути відкритим для сприйняття думок інших і водночас принциповим у відстоюванні своєї позиції [2–4].

О. Пометун зазначає, що на сучасному етапі потрібна «така педагогічна модель процесу навчання, яка б враховувала когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий аспекти критичного мислення й давала змогу забезпечити відповідні педагогічні впливи. Вона має передбачати чітке планування очікуваних результатів навчання як підвищення рівня критичного мислення дитини (цілепокладання), організацію активного навчання таким чином, щоб створити простір для самостійних міркувань і рішень кожної дитини, забезпечення позитивного клімату навчання, який створюватиме емоційні стимули для успішного навчання критичного мислення засобами різних навчальних предметів» [4, с. 96]. На нашу думку, зазначене твердження є актуальним не лише для середньої освіти, а й для системи професійної підготовки, зокрема майбутніх працівників Державної кримінально-виконавчої служби, у яких необхідно сформувані такі окремі складові критичного мислення, як-от: вміння робити логічні висновки, приймати обґрунтовані рішення, оцінювати переваги й недоліки як отриманої інформації, так і мисленнєвого процесу в цілому, вміння спрямувати зусилля на результат. Отже, навчити майбутніх фахівців мислити критично – означає правильно поставити запитання, спрямувати їхню увагу в правильне русло, навчити самостійно робити висновки та знаходити альтернативні рішення.

У процесі дослідження взято за основу таке визначення: технологія розвитку критичного мислення – це педагогічна система, спрямована на формування в студентів аналітичного мислення, що складається з унікального набору прийомів і технік, які дають змогу створювати під час заняття ситуацію обмірковування і розв'язання певної проблеми [2–4]. Матеріалами для такої ситуації можуть бути навчальні тексти, параграфи підручників, фрагменти наукових статей, художні й публіцистичні тексти, відео та аудіозаписи. Мета технології розвитку критичного мислення – навчити такого сприйняття навчального матеріалу, у процесі якого інформацію, яку отримує студент, можна розуміти, сприймати по-різному, порівнювати з особистим досвідом і на цьому ґрунті формувати власне аналітичне судження [2–4]. Зазначена технологія складається з окремих прийомів, за допомогою яких можна інтенсифікувати процес аналізу наукових текстів, засвоєння лекційного матеріалу, роботу під час практичних і лабораторних занять.

Дослідники визначають такі етапи формування критичного мислення [2; 3]:

1. Актуалізація («виклик»). Мета – формування особистого інтересу для отримання інформації. Студенти мають подумати та розповісти іншим (за допомогою індивідуальної, парної, групової роботи; «мозкового штурму»; озвучування проблемних питань тощо) про те, що вони знають з обраної теми. Отже, студенти осмислюють і усвідомлюють отримані раніше знання, які стають базою для засвоєння нових. Завдання викладача на цьому етапі – узагальнити знання студентів, допомогти кожному визначити рівень власних знань і основні цілі для здобуття нових.

2. Осмислення. Студенти знайомляться з новою інформацією. При цьому вони мають відслідкувати своє розуміння і записувати у вигляді запитань те, що вони не зрозуміли – для того, щоб пізніше заповнити ці «білі плями». Після ознайомлення з інформацією кожен студент має сказати про те, які орієнтири / фрази / слова допомогли йому зрозуміти інформацію, а які, навпаки, заплутували. Головний принцип цього етапу – викладач має давати студентам право / настанову на індивідуальні пошуки інформації з подальшим груповим обговоренням та аналізом.

3. Рефлексія (роздуми). Студенти мають обдумати те, що вони дізналися, та як увести нові поняття до системи своїх уявлень; обговорити, як це змінило їхні думки, бачення, поведінку [2; 3]. Відповідною до визначених етапів формується і структура навчального заняття за технологією розвитку критичного мислення.

У процесі дослідження було визначено організаційно-педагогічні умови, які мають забезпечити ефективне формування критичного мислення майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби в межах курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», що входить до переліку нормативних дисциплін соціогуманітарного циклу. Першою умовою було забезпечення відповідного психологічного клімату під час заняття, тобто створення атмосфери, що сприятиме налаштуванню студентів на спілкування та обговорення різних проблем. З цієї метою на заняттях з «Української мови за професійним спрямуванням» можна використовувати проблемні ситуації, які варто створити перед опрацюванням нової теми. Це має активізувати студентську увагу і спонукати їх до роздумів і висловлення припущень з їх подальшим обґрунтуванням. Другою умовою є використання викладачем різних типів запитань: уточнювальних, пояснювальних (інтерпретаційних), творчих, оцінювальних, практичних, які мають являти собою чітку й послідовну систему, спрямовану на досягнення певного результату. Це має навчити студентів адекватно реагувати на поставлені завдання, встановлювати логічні взаємозв'язки між ними, проводити паралелі та робити певні висновки й узагальнення. Третя умова – здійснення комплексного впливу із застосуванням різноманітного методичного інструментарію в межах аудиторної і позааудиторної діяльності студентів (самостійної роботи, практики, науково-дослідної і виховної роботи).

Варто зазначити, що ефективність упровадження технології розвитку критичного мислення залежить від викладача, який має спрогнозувати доцільність застосування цієї технології у процесі вивчення певної теми; врахувати, які саме знання, уміння, навички опанують студенти, які їхні здібності, особистісні та професійні риси при цьому розвиватимуться; взаємодіяти зі студентами на засадах діалогічності та партнерства; сприяти самостійній дослідницькій діяльності студентів і формуванню в них творчого стилю діяльності; стимулювати прояв їхніх творчих рис, а також активності, організованості, швидкості, гнучкості, оригінальності, об'єктивності, відповідальності. Н. Волкова й А. Степанова наголошують, що на сьогоднішній день устами репертуар рольових позицій викладача вищої освіти навчального закладу є недостатнім для вирішення сучасних освітніх цілей через оновлення його професійних функцій і актуалізацію функцій сприяння освіті студентів, яка передбачає їх супровід і підтримку. Ця функція спрямована на створення засобами педагогічної діяльності умов для прояву здобувачами вищої освіти самостійності, творчості, відповідальності за прийняті рішення, формування в них комунікативних і організаторських здібностей, прагнення до саморозвитку, самореалізації, безперервної освіти [1, с. 230]. У цьому контексті особливого значення набуває і сформованість комунікативної компетентності викладачів закладів вищої освіти, зокрема D. Vjekić, L. Zlatić, M. Vojović зазначають, що вчителі з розвинутою комунікативною компетенцією працюють більш ефективно в усіх сегментах освітнього процесу.

Вони володіють навичками моделювання та керування навчальними ситуаціями (регулювання взаємодії та контроль за соціальними ситуаціями, визначення та коригування цілей спілкування) [7, с. 33].

Аналіз особливостей формування критичного мислення майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби дав змогу визначити найбільш ефективні форми організації освітнього процесу, а саме: проблемна лекція, яка спонукатиме студентів до пошуку шляхів розв'язання проблемних ситуацій, лекція із заздалегідь запланованими помилками, які студенти мають виявити й пояснити, лекція-візуалізація, що забезпечуватиме ефективність сприймання навчальної інформації завдяки сучасним інформаційним технологіям. Варто наголосити, що традиційні лекції інформаційного типу безпосередньо не сприяють формуванню критичного мислення, проте дають змогу накопичити базові знання, які знадобляться студентам для обґрунтування своїх думок, окрім того, під час таких лекцій викладач може демонструвати студентам різні точки зору на одну проблему і ставити їм запитання для активізації їхньої діяльності.

Доцільним є проведення семінарів-дискусій, диспутів, «круглих столів» і прес-конференцій, що сприяють розвитку пізнавальної активності, творчості, уміння висловлювати й аргументувати власні думки, критично аналізувати аргументи опонентів, а також допомагають глибокому засвоєнню навчальної інформації. У процесі таких занять викладач пропонує проблемні запитання й завдання частково-пошукового характеру, ініціює і спрямовує дискусію, під час якої закріплюються теоретичні знання, формуються практичні вміння знаходити оптимальні шляхи розв'язання поставленої проблеми (особливо ефективною при цьому є робота в парах чи групах).

Наголосимо, що на різних етапах формування критичного мислення науковці радять використовувати різні методи, які спрямовані на розвиток мислення студентів, формування уміння знаходити рішення у тій чи іншій проблемній ситуації й однаково ефективно можуть бути запроваджені на заняттях в закладі вищої освіти, а також у контексті самостійної роботи [2].

Наприклад, у контексті курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» уміння критично сприймати різноманітну інформацію, аналізувати її та висловлювати власні думки з приводу прочитаного можна формувати за допомогою таких завдань: викладач пропонує низку публікацій з проблем походження й розвитку української мови, її сучасного стану, порівняльно-зіставного аналізу з іншими східнослов'янськими мовами, упровадження нового правопису тощо. Студенти мають прочитати обрану статтю і дати відповідь на низку запитань, які містяться в питальнику «Мої думки щодо прочитаного», а саме:

- На думки яких вчених посилається автор ?
- Чи пропонує автор альтернативні погляди?
- У цій публікації переважають факти чи судження?
- Чи всі дані мають посилання на джерело інформації?
- Автор прагне поінформувати читачів чи переконати їх у чомусь?
- Прочитане допомогло мені зрозуміти...
- Я згоден (не згоден) з авторами стосовно таких аспектів...
- У мене виникли такі запитання...
- Я дійшов таких висновків...

У процесі виконання такої самостійної роботи студент демонструє здатність критично осмислювати навчальну інформацію, що передбачає виокремлення основних тез, думок авторів; уміння розставляти акценти на значущих для себе твердженнях, аргументувати власні висновки та судження.

Самостійна робота може мати і групову форму, наприклад: планування і створення сторінки чи групи в соціальних мережах з мовного питання. студенти поділяються на міні-групи (по 3-4 особи), вони мають запропонувати її назву, розробити дизайн сторінки, тематику дописів, визначити їхню періодичність, охарактеризувати читацьку аудиторію, на яку будуть орієнтовані дописи.

Свій вибір вони мають обґрунтувати під час презентації напрацювань, потім вислухати зауваження і рекомендації від одногрупників і викладача, проаналізувати їх і утвердитися у своєму виборі або змінити його. Отже, майбутні фахівці Державної кримінально-виконав-

чої служби опановують уміння критичного осмислювати різноманітну інформацію та виробляти власну стратегію щодо поведінки в певних ситуаціях.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок з напрямку. У процесі дослідження з'ясовано, що зародження технології критичного мислення припадає ще на середину ХХ ст., проте особливого поширення в педагогічній теорії і практиці вона набуває з 70-х років ХХ ст., набуваючи особливого значення в процесі оцінювання якості середньої і вищої освіти.

Розвиток критичного мислення в майбутніх фахівців передбачає сформованість умінь робити логічні висновки, приймати обґрунтовані рішення, оцінювати переваги й недоліки як отриманої інформації, так і мисленнєвого процесу в цілому, уміння спрямувати зусилля на досягнення результату.

З'ясовано, що використання цієї технології у професійній підготовці майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби як у процесі аудиторних занять, так і в межах самостійної роботи з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» дає змогу значно підвищити ефективність навчальної діяльності. Доведено, що в процесі формування критичного мислення майбутніх працівників Державної кримінально-виконавчої служби ефективними є такі форми навчання: проблемні лекції, лекції-візуалізації, лекції із задалегідь запланованими помилками, семінари-дискусії, диспути, «круглі столи» і прес-конференції. У результаті проведеного дослідження були зафіксовані такі результати: студенти краще усвідомлюють теоретичний матеріал, корисність тих чи інших теоретичних відомостей, їхній зв'язок з життям і подальшою професійною діяльністю, окрім того, спостерігається підвищення якості засвоєння матеріалу, прояву студентської творчості, розвиток пізнавальних здібностей, активності й комунікативності.

У контексті подальших досліджень вважаємо за потрібне здійснювати експериментальну перевірку ефективності запропонованої технології в межах професійної підготовки майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби, наповнювати її предметним контекстом, а також здійснювати подальший пошук дидактичних засобів підвищення ефективності навчання студентів.

Список використаної літератури

1. Волкова Н. Фасилітатор як важлива рольова позиція сучасного викладача вишу / Н. Волкова, А. Степанова // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – 2018. – № 1 (15). – С. 228–234.
2. Єсіпова О. Теоретичні основи формування критичного мислення / О. Єсіпова // Новий колегіум. – 2013. – № 3. – С. 58–61.
3. Клустер Д. Критическое мышление / Д. Клустер // Відкритий урок. – 2003. – № 17–18. – С. 9–13.
4. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен / О. Пометун // Український педагогічний журнал. – 2018. – № 2. – С. 89–98.
5. Халперн Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 512 с.
6. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals, by a committee of college and university examiners. Handbook I: Cognitive Domain / B.S. Bloom, D.R. Krathwohl. – NY: Longmans, Green, 1956.
7. Bječić, D. Izobraževanje komunikacijsko kompetentnega učitelja / D. Bječić, L. Zlatić, M. Bojović // Didactica Slovenica – Pedagoška obzorja. – 2010. – № 25 (5). – P. 29–43.